

ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΕΤΑΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΦΙΟΡΑΒΑΝΤΕΣ

Έκδοση για τη σύγχρονη κοινωνία, την κρίση, τον πολιτισμό, τον άνθρωπο

Συντονιστές Έκδοσης: Α. Μαστρογιάννη
Γ. Κουτσαφάς

Βοηθοί Συντονίστριες: Π. Μουκαζή
Ε. Χώχου

Επιμελήτριες: Χρ. Μήτρακα
Μ. Σφακιανού
Ε. Κώνστα

Τεχνική Υποστήριξη: Β. Λυμπεροπούλου
Φ.Σ. Φιοραβάντες

Διόρθωση: Μ. Γεωργούση

Κειμενογράφος: Κ. Πουρνάρα

Εξώφυλλο: σύνθεση με βάση το έργο *Κόκκινο τετράγωνο* του Μάλεβιτς

ISBN 978-960-456-454-5

© Copyright: Βασίλης Φιοραβάντες, Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Θεσσαλονίκη, 2015

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία

Εκτύπωση

Βιβλιοδεσία

Π. ΖΗΤΗ & Σια ΟΕ

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας

Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr

www.ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ - ΠΩΛΗΣΗ ΛΙΑΝΙΚΗ-ΧΟΝΔΡΙΚΗ

Χαριλάου Τρικούπη 22, 106 79 Αθήνα

Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

Η παράδοση των προηγούμενων γενεών «βαραίνει σαν εφιάλτης πάνω στα μυαλά των ζωντανών», ωθώντας σε εποχές επαναστατικής κρίσης να «επικαλούνται με αγωνία τα πνεύματα του παρελθόντος στην υπηρεσία τους, [να] δανείζονται τα ονόματά τους, τα πολεμικά τους συνθήματα, τις φορεσιές τους, για να παρουσιάσουν με αυτή τη μεταμφίεση που ο χρόνος την έκανε σεβάσμια, και με αυτή τη δανεισμένη γλώσσα την καινούργια σκηνή της παγκόσμιας ιστορίας».

Καρλ Μαρξ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί προλόγου:	
Η σημασία της νέας ανθρωπολογίας στη μεταπαγκοσμιοποίηση	13

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑ-ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η συγκρότηση του λόγου στη μοντέρνα τέχνη. Η έννοια της πολυμορφίας	25
Εισαγωγικές παρατηρήσεις για την έννοια της πολιτισμικής πολυμορφίας	29
Έννοια, μορφές, παγκοσμιοποίηση	33
Η γλυπτική στον δημόσιο χώρο: τέχνη αυτόνομη;	37
Το αίτημα της αυτονομίας της μοντέρνας τέχνης – συνεχίζουμε με τον Πικάσο;	41
Τόποι, ιδρύματα... της μοντέρνας τέχνης στην εποχή της παγκοσμιοποίησης	43
Από τον μοντερνισμό στην παγκοσμιοποίηση	45
Μοντέρνα αισθητική: το πρόταγμα της απελευθέρωσης και η τραγικότητα	49
Παγκοσμιοποίηση, αμερικάνικος αφηρημένος εξπρεσιονισμός, σύγχρονη απελευθερωτική αισθητική	51
Η κρίση του μοντέλου της καλλιτεχνικής παιδείας. Το μοντέλο των παραδοσιακών (εφαρμοσμένων) τεχνών και το μοντέλο των καλών τεχνών: προς ένα εν δυνάμει δυνατό ξεπέρασμά τους	57
Η χαρακτηριστική μεταξύ των καλών και των χειρωνακτικών τεχνών (artisanat)	67
Παγκοσμιοποίηση και παρεμβατική τέχνη	73
Παγκοσμιοποίηση: ετερότητα και αυτονομία	77

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΤΕΧΝΗ

Εισαγωγικά	89
Παρατηρήσεις για τη μεθοδολογία	90

Η διαλεκτική της ιστορίας της μοντέρνας τέχνης με την αισθητική	92
Η περιπέτεια της μοντέρνας τέχνης:	
από τον μοντερνισμό στην παγκοσμιοποίηση	94
Προς μια διεπιστημονική και συνθετική θεώρηση της μοντέρνας τέχνης	102
Η κρισιμότητα της νέας μοντέρνας τέχνης	103
Προς τη σύγχρονη πολιτισμική θεωρία	104
Μοντέρνα τέχνη και καινοτομία	106

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΝΕΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Το μοντέλο της νέας ανθρωπολογίας και της νέας μοντέρνας τέχνης υπό συγκρότηση σε συνθήκες κρίσης	115
--	-----

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΟΙ ΝΕΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Ο αναγκαίος αυτοπροσδιορισμός του ανθρώπου	141
α. <i>Η σύγχρονη παγκόσμια τραγωδία και το επιβαλλόμενο ξεπέρασμα</i>	141
β. <i>Προς τη νέα ανθρωπολογία:</i> <i>Η συνειδητοποίηση της αρχόμενης «κατακτάνουσας αυτονομίας»</i>	144
Τα σύγχρονα διλήμματα:	
Ο σύγχρονος άνθρωπος μπροστά στις νέες ιστορικές προκλήσεις	147
α. <i>Υπάρχει προσδοκία για μια καλύτερη και ανθρωπινότερη κοινωνία;</i>	147
β. <i>Προς την αυτοοργάνωση της κοινωνίας</i>	151
Η επιστροφή του κοινωνικού	155
α. <i>Η αντινομία μεταξύ παγκοσμιοποιημένου νεοκαπιταλισμού και ανθρώπου</i>	155
β. <i>Προς την επανανθρωποποίηση του ανθρώπου:</i> <i>Από τη μελαγχολική στην επαναστατική αριστερά</i>	158
Η ανάγκη αναδημιουργίας της σύγχρονης συνείδησης:	
προς τη νέα κοινωνικότητα	161
α. <i>Η διαλεκτική του συγκεκριμένου ως προϋπόθεση του ξεπεράσματος της σύγχρονης αλλοτρίωσης</i>	161

β. Το σύγχρονο δράμα της συνείδησης	163
γ. Ο νέος <i>Angelus novus</i>	165
Προς το τέλος της αναπαραγωγής του συστήματος	169
α. Η επιστροφή της φιλοσοφίας	169
β. Το όπλο της κριτικής ως προϋπόθεση για τη νέα ανθρώπινη κατάσταση	172
Από την κρίση της παγκοσμιοποίησης στην αποπαγκοσμιοποίηση	175
α. Η επιστροφή της κοινωνικής επανάστασης	175
β. Προς τη γενικευμένη συστημική κρίση	177
Η σημασία του νέου ανθρωπισμού	179
Η ιστορική σημασία του ξεπεράσματος	183
Προς τη νέα ρήξη	187
α. Από την παγκοσμιοποίηση στην αποπαγκοσμιοποίηση	187
β. Από τον παραγωγισμό (<i>productivisme</i>) στην απελευθέρωση	188
Προς ένα εναλλακτικό ανθρωπιστικό σχέδιο (μοντέλο)	193

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ, ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ

Η επερχόμενη ριζική κοινωνική αλλαγή και σύγχρονα φιλοσοφικά προβλήματα. Ο κεντρικός χαρακτήρας της απο-αλλοτρίωσης	197
Κρίση, παγκοσμιοποίηση: Η σημασία της διαλεκτικής της εμμένειας	217
Νέα ανθρωπολογία: Σπάρτακος και Σωκράτης	229
Από την αποσύνθεση της παγκοσμιοποίησης στην ανασύνθεση της κοινωνίας	233
Η νέα διαλεκτική θεωρία και πράξη: προς μερικές νέες ριζοσπαστικές αρχές	247
Από την κοινωνία της αφθονίας στην κοινωνία των ελεύθερων ανθρώπων	259
Η κρίση της παγκοσμιοποίησης και η πολιτισμική μεταλλαγή	269
Προς τη νέα ιστορικότητα	281
Η νέα αρχή του πραγματικού. Ο σύγχρονος άνθρωπος και η νέα μεθοδολογική αρχή της αντιστρεψιμότητας (<i>réversibilité</i>)	299
Το αδιέξοδο του σύγχρονου ξεπεσμένου κόσμου	319

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ**ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ.****ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.****Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ**

Μετά την παγκοσμιοποίηση;

Ένα νέο «φάντασμα» αρχίζει να «πλανάται»... σε παγκόσμιο πλέον επίπεδο 325

Το νέο κοινωνικό και αισθητικό πρόταγμα 335

Από τη φαινομενολογική αισθητική προσέγγιση της μοντέρνας τέχνης
στη μετα-αισθητική ..... 347Σύγχρονη μετακριτική κοινωνική θεωρία:
η κρίση, ο ανθρωπισμός, το νέο εναλλακτικό σχέδιο 357

Προς τη μετακριτική διεπιστημονικότητα 371

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟ**ΜΕΤΑΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΓΛΩΣΣΑ ΜΕΤΑΦΙΛΟΣΟΦΙΑ**

Προς τη μεταπαγκοσμιοποίηση 385

Το σύγχρονο μετακριτικό και απελευθερωτικό πρόταγμα 403

Γλώσσα – μεταγλώσσα – μετα-αισθητική 415

Μεταπαγκοσμιοποίηση και μεταφιλοσοφία 435

Παγκοσμιοποίηση: κοινωνία και γλώσσα 441

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Το συνολικότερο απελευθερωτικό σχέδιό μας 449

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ ..... 457Η φυσιογνωμία και η αποστολή του Εργαστηρίου Καλλιτεχνικής
και Πολιτισμικής Παιδείας στις σύγχρονες συνθήκες κρίσης 459

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Ό,τι στερεό και στάσιμο εξαερώνεται, ό,τι ιερό βεβηλώνεται...
Μαρξ

I.

Με τα κείμενα του παρόντος τόμου προσπαθήσαμε να συγκροτήσουμε μια κατά το δυνατόν οργανική θεματική ενότητα, με επίκεντρο τη **Νέα ανθρωπολογία¹ υπό σύλληψη-συγκρότηση** μέσα στις σύγχρονες άκρως αντιφατικές κοινωνικές συνθήκες. Η Νέα ανθρωπολογία συνιστά πλέον ιστορική επιταγή.

Όπως είναι ευνόητο, στα τελευταία χρόνια, πολλά πράγματα έχουν αλλάξει, αρκετές και, μερικές φορές, βαθιές και ριζικές αλλαγές, κοινωνικές και ιδεολογικές, έχουν πραγματοποιηθεί, με προεξέχουσα την παγκοσμιοποίηση, ενώ από το 2007 που ξέσπασε η χρηματο-οικονομική αρχικά κρίση, και στη συνέχεια η οικονομική, η κοινωνία μπήκε σε μια νέα περίοδο, αυτή της μεταπαγκοσμιοποίησης, με κύρια χαρακτηριστικά την παρατεταμένη και αβέβαιη εξέλιξη μιας βαθιάς κοινωνικο-οικονομικής, πολιτικής και γενικότερα πολιτισμικής, δηλαδή γενικευμένης κρίσης.

Ο ιλιγγιώδης ρυθμός των νεότερων γενικότερων συγκλονιστικών αλλαγών, όπως πτώση του τείχους του Βερολίνου, κατάρρευση του ανύπαρκτου σοσιαλισμού, διάλυση των σταλινικών κομμουνιστικών κομμάτων, πλήρης ενσωμάτωση στο σύστημα της σοσιαλδημοκρατίας, κυριαρχία χωρίς ουσιαστικές αντιστάσεις σε διεθνές επίπεδο του νεοφιλελευθερισμού, υποχώρηση των κριτικών και ριζοσπαστικών ιδεολογιών, προχώρημα, αν και προβληματικό, της ευρωπαϊκής ενοποίησης, σύμφωνα με τις νεοφιλελεύθερες επιλογές, σύγχρονη τεχνολογική επανάσταση κ.τ.λ., επιβάλλει τη σύλληψη, την επίτευξη, την επεξεργασία υψηλού επιπέδου και της αντίστοιχης ποιότητας ανάλυσης ή θεώρησης του σύγχρονου κοινωνικού προβλήματος, και γενικότερα του πολύπλοκου και θεμελιωδώς, δομικά, αντιφατικού ιστορικού γίνεσθαι. Αυτή, ενσωματώνοντας πάντοτε κριτικά και δημιουργικά τα στοιχεία των αλλαγών, των γενικότερων παγκόσμιων κοινωνικών αλλαγών, θεωρημένων πάντοτε υπό την οπτική του διαρκούς γίνεσθαί τους, πρέπει να αρθρώνει έναν λόγο έγκυρο και ριζοσπαστικό. Συγχρόνως, ο λόγος αυτός είναι αναγκαίος να μπορεί να ξεπερνά την αλλοτριωτική και πραγματοποιητική εφημερότητα².

Η ταχύτητα των αλλαγών συγχρόνως με το σύμφυτο μέγεθος της αβεβαιότητας είναι τέτοια, που ελάχιστα πράγματα μπορούν να γενικευθούν, να συγκροτηθούν σε αυτοτελείς οντότητες· ελάχιστα πράγματα παραμένουν ως αναφορά, και ακόμη λιγότερες αξίες επιπλέον, αν βέβαια μέσα στον γενικότερο κυνικό και διαμεσολαβημένο μέχρι ανατριχίλας περιβάλλοντα ξεπεσμένο κόσμο μπορούμε ακόμη να μιλούμε για αξίες.

Το ίδιο βέβαια δύσκολη είναι και η παραγωγή σοβαρής κριτικής θεωρίας στα νεότερα χρόνια. Δυστυχώς η διαπίστωση αυτή ισχύει και για την κατάσταση της θεωρίας ακόμη περισσότερο σήμερα και μάλιστα σε διεθνή κλίμακα. Οι τάσεις που υπήρχαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 προς την αποσύνθεση και προς τη θορυβώδη, πλην όμως ανούσια, φανφαρωνική και, πολύ συχνά, ακόμη και αντιδραστική αποδόμηση, στη συνέχεια επιταχύνθηκαν, γενικεύτηκαν. Μέσα σε αυτές τις αρνητικές πνευματικές και ιδεολογικές συνθήκες, ελάχιστα κείμενα που να έχουν λόγο ύπαρξης, και κυρίως μια κριτική διάσταση, δημοσιεύθηκαν διεθνώς όλα αυτά τα χρόνια. Πουθενά δυστυχώς δεν γίνεται ένας ουσιαστικός διάλογος, ένας διάλογος με επιχειρήματα. Ο εφησυχασμός των λεγόμενων ελίτ και η αναπαραγωγή της ιδεολογίας τους διαμέσου των διαφόρων θεσμικών –κατά κανόνα– λόγων (*discours*) αγγίζει τα όρια του παθολογικού. Όμως, οι αλλαγές που συντελούνται και, ακόμη περισσότερο, επέρχονται, δεν θα διατηρήσουν τη συνέχιση της φαινομενικής, προς το παρόν, απάθειας έναντι του συστήματος. Ακόμη και ο Κίσιγκερ εδώ και μερικά χρόνια, σε μια πρωτόγνωρη γι' αυτόν και συστηματικού μάλιστα χαρακτήρα κριτική του, των απάνθρωπων πρακτικών του ΔΝΤ, επισήμανε ότι εξαιτίας ακριβώς αυτών των πρακτικών, ο Μαρξ θα επανέλθει και πάλι προ των πυλών, τηρουμένων των αναλογιών, πιθανόν. Όμως η ιστορία έχει τη δική της λογική, δεν τηρεί κατ' ανάγκην αναλογίες, ούτε έχει υποχρεωτικά μέτρο, και ακόμη λιγότερο δεν επαναλαμβάνεται ποτέ. Το σύστημα ήδη τρίζει παγκόσμια. Σε κάποιες χώρες προετοιμάζει την απάντησή του, μεθοδεύει την αναδιοργάνωσή του, προς όφελος των κρατούντων, ή για τη συνέχιση της διατήρησης του ιστορικά καταδικασμένου *status quo* με νέους και αυταρχικότερους όρους, ενώ αλλού χάνει το έδαφος κάτω από τα πόδια του...

Από ό,τι φαίνεται η ιστορία σήμερα έχει εξαγριωθεί και τιμωρεί αυστηρά μερικούς που την προκάλεσαν, αλλά δεν είπε ακόμη την τελευταία λέξη της. Πλην όμως ποτέ μέχρι τώρα δε χρειάστηκε ν' ανεύρει κάποιον σωσία και να τον ανασύρει από το παρελθόν. Αυτό ισχύει βέβαια ακόμη περισσότερο για τον Μαρξ, καθόσον, σύμφωνα με την περίφημη φράση του, ισχύει η γενικότερη θέση: «Αφήστε τους πεθαμένους να θάψουν τους νεκρούς τους». Έτσι λοιπόν και σήμερα, εν μέσω αμέτρητων πολιτικών και ιδεολογικών πτωμάτων που εξόκειλε η ιστορία, αλλά δυστυχώς και πολλών δεκάδων, ακόμη και χιλιάδων νεκρών, πεθαμένων και αυτοκτονημένων από το σύστημα σε ολική, συστηματική κρίση, δε θα αναστηθεί ο Μαρξ. Ούτε εξάλλου υπάρχει ανάγκη για κάτι τέτοιο. Βέβαια ο Μαρξ παραμένει πάντοτε ο μέγιστος φιλόσοφος και θεωρητικός, τουλάχιστον των νεότερων χρόνων, δίπλα στον Σωκράτη και τον Επίκουρο. Όλη η νεότερη κριτική σκέψη στηρίζεται στη μεγάλη φιλοσοφική και θεωρητική επανάσταση που εισήγαγε ο Μαρξ το 1844 με τα ιστορικά Οικονομικο-φιλοσοφικά χειρόγραφα³ του και λίγο αργότερα με τις Έντεκα θέσεις για τον Φόουερμπαχ. Το ανθρωπιστικό, ανθρωποκεντρικό μοντέλο που εισήγαγε παραμένει το μόνο ζωντανό, η μόνη υλική δύναμη, που επικαιροποιημένο μπορεί σήμερα να οδηγήσει στη νέα μεγάλη επερχόμενη ανατροπή. Η ιδεολογική αντιστροφή που ανακάλυψε ο νεαρός Μαρξ, είναι και παραμένει η αρχή, η βάση της μεγαλύτερης κατάκτησης του πνεύματος μέχρι σήμερα, παρέχοντας ασφαλή βάση για τη διαρκή όσο και αποφασιστική απομυστικοποίηση της κυρίαρχης τάξης, ιδεολογίας, αρχής.

Άλλο όμως είναι το ζητούμενο, και μάλιστα διεθνώς, αν και θα είναι δύσκολη η γένεσή του, όπως εξάλλου κάθε γένεση μιας καινούργιας κατάστασης, μιας καινούργιας θεωρίας, μιας νέας πρακτικής, ενός νέου κινήματος, και ακόμη περισσότερο ενός κοινωνικού συστήματος δικαιότερου και ειρηνικότερου. Πρόκειται, πιο συγκεκριμένα, για τη σύλληψη ενός ορθολογικού, δίκαιου και ειρηνικού κόσμου με σύγχρονους όρους. Και η επίτευξη αυτού του εγχειρήματος μπορεί να γίνει εφικτή μόνο μέσα από την **ολική επανάσταση**, ως απάντηση ακριβώς στην παγκοσμιοποίηση και την κρίση της, που τη μετέτρεψε από «ευτυχισμένη» (Μινκ) σε απόλυτα απάνθρωπη. Η ιδέα βέβαια της ολικής επανάστασης, δεν υπάρχει στον Μαρξ. Είναι νεότερη, ως απόσταγμα κυρίως της κριτικής θεωρίας της Σχολής της Φρανκφούρτης και συγχρόνως ως κριτικο-ιδεολογική σύλληψη του έργου των κοινωνικών και καλλιτεχνικών πρωτοποριών, ιστορικών και νεότερων. Ως τέτοια, συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο της σύγχρονης κριτικής, ριζοσπαστικής και καινοτόμας σκέψης. Δεν θα πρέπει να ξεχνούμε ότι η ιστορία προχωρά εισάγοντας πάντοτε νέες συλλήψεις, νέες εννοιολογήσεις, νέες ιδέες, νέες μεθοδολογίες, νέες πρακτικές. Εξάλλου, η σύγχρονη, νέα, πρωτόγνωρη, κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία εμφανίστηκε μέσα στο σημερινό σάπιο και κατεστραμμένο σύστημα, και αναμφίβολα γρήγορα θα διαδοθεί, όπως έγινε και στην εποχή της καταρρέουσας φεουδαρχίας, όπου εμφανίστηκε στο εσωτερικό της ο εμπορευματικός καπιταλισμός και η στενά συνυφασμένη με αυτόν τότε νέα τάξη, η αστική, και η οποία στη συνέχεια κυριάρχησε. Το ζητούμενο σήμερα είναι πλέον η σύγχρονη κοινωνική αλληλέγγυα οικονομία να διαδοθεί, να γενικευτεί, να κυριαρχήσει, να ηγεμονεύσει, αντικαθιστώντας έτσι τον αδιάτακτο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό-καζίνο. Σύμφωνα δε με όλα τα στοιχεία που έχουμε μέχρι τώρα και τις νέες μορφές αυτής της νέας ανθρώπινης οικονομίας που γεννιούνται καθημερινά και διαδίδονται, η επέκταση και γενίκευσή της με ηγεμονικούς όρους, μπροστά στο βάθεμα της παγκόσμιας κρίσης σε εξέλιξη, είναι πλέον μονόδρομος. Μόνον έτσι μπορεί η σύγχρονη κοινωνία σε ολική κρίση να επιτύχει την αυτοοργάνωσή της με ανθρωπιστικούς όρους, ώστε να ξαναβρεί τη χαμένη αξιοπρέπεια, οργανικότητα, αμεσότητα, ανθρωπιά και αδελφσύνη της.

Αλλά πριν απ' όλα επισημαίνουμε μερικές αρχές που πρέπει να καθοδηγούν την επιστημονική έρευνα, και γενικότερα την όλη στάση μας. Αυτές δεν υφίστανται ούτε αποτελούν αντικείμενο διαπραγματεύσεως σε κανένα χρηματιστήριο, όπως έτεινε το σύστημα να κάνει πιστευτό, θεωρώντας ότι τα πάντα είναι διαπραγματεύσιμα, ούτε αλλαγές σύμφωνα με διάφορες μόδες είναι δυνατές, ούτε δήθεν αλλαγές μπορούν να χρησιμεύουν ως άλλοθι ή ως βερνίκι κάποιας εξωραϊσμένης κατάστασης ή ως δικαιολόγηση ή ως ιδεολογικό άλλοθι κάποιων ανερχόμενων (μέχρι πρόσφατα πλέον) κοινωνικών ομάδων. Ακόμη λιγότερο μάλιστα δεν είναι δυνατόν να χρησιμεύουν για να βοηθήσουν στην αναρρίχηση διαφόρων ευτράπελα πολιτικολογούντων, φιλοσοφούντων και κοινωνιολογούντων...

Οι αρχές αυτές λοιπόν, που όχι μόνον άντεξαν στις αντιδραστικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στα τελευταία χρόνια, αλλά επαληθεύτηκαν κατά τον καλύτερο τρόπο και συνεχίζουν να είναι έγκυρες, πολύ συνοπτικά είναι οι εξής:

α) Δεν μας ενδιαφέρει η συγκρότηση οποιασδήποτε θεωρίας έξω από τη διαδικασία εμμενούς ανάλυσης και συνεκτικής εξήγησης των κοινωνικών και ιστορικών διαδικασιών, όσο αντιφατικές ή ακόμη και αντινομικές και αν είναι αυτές. Η εμμενής δηλαδή και συγχρόνως η συγκροτησιακή αυτή θεωρητική διαδικασία, σύμφωνα με τον Γκολντμάν, λόγω ακριβώς της εμμένειάς της, συνδέεται αναπόσπαστα με τη διαδικασία σχηματισμού μιας κοινωνικά και **συγχρόνως ιδεολογικά κριτικής** στάσης, καθόσον μεθοδολογικά και επιστημολογικά τουλάχιστον –και αυτό το επισημαίνουμε με έμφαση– κατά κανόνα προέχει η ιδεολογική κριτική⁴, στον βαθμό που συνιστά τον πυρήνα της κοινωνικής πράξης ή πρακτικής, τη διαπερνά και, ως ένα πολύ σημαντικό βαθμό, την καθορίζει σε όλες μάλιστα τις εκδηλώσεις της, λόγω του ολικού χαρακτήρα της ιδεολογίας⁵ (αλλά και της ιδεολογικής κριτικής). Εξάλλου πάντοτε οι εκδηλώσεις αυτές αντανακλώνται και αναπαράγονται σ' αυτήν. Δηλαδή, όπως έχουμε δείξει στις «Αντι-ιδεολογικές διαμεσολαβήσεις⁶», η ιδεολογία σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή συσσωματώνει διαλεκτικά με έναν ενιαίο και ενοποιητικό, αν και συνάμα βαθύτατα αντινομικό, τρόπο όλες τις κοινωνικές και ιδεολογικές εντάσεις, αντιπαραθέσεις, αντιφάσεις, ακόμη και αντινομίες. Ως εκ τούτου, ο ρόλος και η αποστολή της ιδεολογικής κριτικής είναι να προσδίδει μια ριζοσπαστική πάντοτε διάσταση, υπόσταση, και τουλάχιστον συνιστώσα, στο σύγχρονο άκρως αντιφατικό έως και αντινομικό γίγνεσθαι. Αυτό εξάλλου είναι το νόημα της νεότερης κριτικής σκέψης, ξεκινώντας από τον Γκράμσι, τον νεαρό Λούκατς και περνώντας στη Σχολή της Φρανκφούρτης. Αφετηρία βέβαια είναι ο Μαρξ και η κριτική του για την ιδεολογία-ψευδή συνείδηση⁷. Αλλά η κριτική θεωρία έχει αναδείξει νέες, σύγχρονες, μοντέρνες-μοντερνιστικές και κριτικές προβληματικές, όπως είναι γνωστόν. Κρίνοντας μάλιστα τα πράγματα από την πρόσφατη καμπή της παγκοσμιοποίησης προς την ολική αποδόμησή της δεν υπάρχουν κάποιοι λόγοι που θα μας επέβαλλαν να αναθεωρήσουμε αυτήν τη θέση. Είναι ένα κριτικό θεώρημα ή αξίωμα, όπως έλεγε ο Χορκχάιμερ⁸, το οποίο μάλιστα επιβεβαιώνεται από την πραγματική διάσταση της σύγχρονης κρίσης. Σε κάθε περίπτωση δεν θα πρέπει να ξεχνούμε και τη μετέπειτα θέση του Μαρξ από τη Γερμανική ιδεολογία⁹, σύμφωνα με την οποία αποκτούμε συνείδηση των ριζικών κοινωνικών αλλαγών που προοδευτικά συντελούνται «μέσα από τις ιδεολογικές μορφές», που αυτές αποκτούν «και τις αποτελειώνουμε¹⁰». Ως εκ τούτου, συνειδητοποιώντας την έκταση, το βάθος, την ένταση των συγκεκριμένων βαθιών κοινωνικών αλλαγών που συντελούνται λόγω της κατάρρευσης της παγκοσμιοποίησης μέσα από τις σύγχρονες ιδεολογικές μορφές που αυτή αποκτά, το μαρξιστικό αποτέλεσμα έχει δυο πτυχές: μια ιδεολογική-θεωρητική και μια πρακτική δηλαδή, τη νέα κριτική θεωρία που πρέπει να συγκροτήσουμε με βάση τις ιστορικές κριτικές θεωρίες και, δεύτερον, τη νέα επαναστατική πράξη, θεμελιωδώς αναγκαία για την πραγματοποίηση της φιλοσοφίας, της απελευθέρωσης του ανθρώπου, το τέλος της προϊστορίας.

β) Συνέπεια αυτής της παραδοχής –και κυρίως της παραδοχής της ύπαρξης της εσωτερικής εμμένειας, όπως την αποκαλούσε ο Αντόρνο– είναι το γεγονός ότι η ενύπαρκτη στο σύγχρονο σύστημα αρνητική διαλεκτική θα αναδείξει τη δική της **καθορισμένη**

άρνηση ως ύστατη προϋπόθεση για την αλήθεια –ή της αλήθειας–, θεωρημένη με τη χειγκελιανή έννοια του όρου, την κοινωνικά θεμελιώδη αλήθεια, έτσι ώστε ο Λόγος¹¹ θα κατορθώσει να χειραφετηθεί από την ολική και σχεδόν πλήρως κυρίαρχη πραγματοποίηση, από τον αυταρχισμό του κράτους, ο οποίος είναι η πιο απρόσωπη ενσάρκωση της σήψης του λόγου, ιδιαίτερα του νεότερου και, κυρίως, του κυρίαρχου οικονομικού. Από την άλλη, δεν θα πρέπει να ξεχνιέται ότι ο ίδιος ο λόγος είχε οδηγήσει σε αυτόν τον ολοκληρωτισμό. Ο λόγος όμως παλεύει για να απελευθερωθεί από την κατεστημένη τάξη και γενικότερα από τη διάχυτη και δομική κυρίαρχηση που παράγει και αναπαράγει εγγενώς το σύστημα προς την κατεύθυνση του ξεπεράσματος τόσο της ίδιας της κρίσης, όσο και του κυρίαρχου και θεμελιωδώς δομικά πλέον εργαλειακού λόγου¹², καθώς και της κατεστημένης τάξης. Μόνο μέσα σε αυτές τις συνθήκες μπορεί να εμφανιστεί εφεξής η δυνατότητα μιας άλλης εναλλακτικής εκδοχής της υπάρχουσας αρνητικής πραγματικότητας, η οποία από τη φύση της εμπεριέχει πάντοτε την εμμενή αναγκαιότητα του συνάμα ιστορικά απόλυτα αναγκαίου ξεπεράσματος. Η τάση αυτή, η σταθερά μόνιμη κριτική στάση, είναι διαρκώς αρνητική και αναπόφευκτα φοβερή: «Οι επαναστάτες πυροβόλησαν τα ρολόγια γιατί ήθελαν να σταματήσουν τον χρόνο. Γιατί η επανάσταση είναι θαυμάσια...» (Μπένγκιαμιν). Η επανάσταση είναι και παραμένει η μόνη δυνατότητα, η μόνη θετικότητα, η μόνη εναλλακτική λύση (*alternative*). Και τη μία επανάσταση διαδέχεται η άλλη, το συχνότερο πιο ριζοσπαστική. Αρκετές φορές δυστυχώς την επανάσταση διαδέχεται η αντεπανάσταση, λιγότερο ή περισσότερο βίαιη, και βέβαια η συνακόλουθη συντηρητικοποίηση και ο εκφυλισμός της.

II.

Η κριτική θεωρία, ως γνωστόν, συναντιέται με την αισθητική¹³: η τέχνη είναι στην πραγματικότητα η μόνη αντίθεση, ο μόνος θετικός και μη βίαιος ανταγωνισμός στην κοινωνική πραγματοποίηση και εμπεριέχει με απόλυτους όρους σε άλλο επίπεδο –σε αυτό της έμμεσης ή της εσωτερικευμένης διαδικασίας μορφοποίησης– όλη τη βεβαιότητα της γενικευμένης κοινωνικής σύγκρουσης, αντιπαράθεσης, αντίφασης επίσης, καταγράφει, εκφράζει, αντανακλά όλες τις αντιθέσεις, προλέγει πολλές φορές τις επερχόμενες κοινωνικές συγκρούσεις, ακόμη και τις επαναστάσεις, και στην πρωτοπόρα της εκδοχή εργάζεται συνειδητά, ακόμη και με στρατευμένο τρόπο, για την ανθρώπινη χειραφέτηση και απελευθέρωση, ως θετική απάντηση-σύνθεση της κοινωνικής, απόλυτα, ολικά αρνητικής, κοινωνικής συνθήκης. Έτσι, η ριζοσπαστική μοντέρνα τέχνη προαναγγέλλει έναν απελευθερωμένο και ειρηνευμένο κόσμο, έναν κόσμο χειραφέτησης και απελευθέρωσης του ανθρώπου από κάθε εξωτερικό καταναγκασμό. Ο αγώνας βέβαια είναι δύσκολος, τιτάνιος, καθόσον ο άνθρωπος έχει εσωτερικεύσει καταναγκαστικά μέσα στις κοινωνίες της κυρίαρχησης, της χειραγώγησης και του δομικού αυταρχισμού του ύστερου και στη συνέχεια παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, απύθμενες ποσότητες αλλοτρίωσης. Οπότε η επιζητούμενη εναγώνια χειραφετησιακή απο-αλλοτρίωση του ανθρώπου είναι μια πράξη ρήξης, ολικής ρήξης και αυτονόμησής του. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για μια

συνεχή πρακτική, μια εναλλακτική πρακτική μακράς πνοής, σχεδόν χωρίς σταματημό, χωρίς τέλος. Από την άποψη αυτή, μέσα στις σύγχρονες ακραίες κοινωνικές συνθήκες, το έργο τέχνης εξάλλου είναι η επιβεβαίωση, η αποκρυστάλλωση, η συγκεκριμενοποίηση της επερχόμενης κοινωνικής μετατροπής, στον βαθμό που είναι το Άλλο, το αρνητικό, το διαφορετικό, το ανυπότακτο, το άτεγκτο, το εναλλακτικό, το πολύμορφο, το διαλεκτικό, το ριζοσπαστικό. Η πρωτοπορία εξάλλου είναι εξωτερική από τον κόσμο, από την υπάρχουσα κοινωνία. Φέρει ένα νέο σχέδιο, αυτόνομο, και το οποίο παραμένει αυτόνομο, αυτόνομο, αυτόνομο, εξωτερικό μέχρι τέλους. Αν και όταν αρχίσει η προσαρμογή στην υπάρχουσα κατάσταση, αρχίζει και το τέλος της ως πρωτοπορίας.

III.

Στα κείμενα του παρόντος τόμου προσπαθούμε να φωτίσουμε με συστηματικό τρόπο την αισθητικο-καλλιτεχνική και κοινωνική διαλεκτική της άρνησης, της κατεστημένης τάξης, που με έναν αυθεντικό όσο και δυναμικό τρόπο ανέδειξε ο μοντερνισμός, και συγχρόνως να καταγγείλουμε τον αλλοτριωτικό, φενακιστικό και πραγματοποιητικό χαρακτήρα, που είχε ο μεταμοντερνισμός και στη συνέχεια η παγκοσμιοποίηση, η ιδεολογία του τέλους των ιδεολογιών, ακόμη και η διάχυτη από το σύστημα παραγωγή της δηλητηριώδους, της τοξικής μη-ιδεολογίας. Και ενώ η ιδεολογία πρέπει να ξεπεραστεί ως μια άκρως αλλοτριωτική –πλην όμως– πάντοτε ιστορική μορφή συνείδησης, αυτό δεν μπορεί να συμβεί μη ιδεολογικά, αλλά πάντοτε δρώντας αντι-ιδεολογικά¹⁴, δηλαδή θεμελιωδώς αρνητικά. Έτσι, η διαλεκτική της άρνησης¹⁵ ή, διαφορετικά, η αρνητική διαλεκτική¹⁶ θα είναι η μόνη δύναμη που θα μας απελευθερώσει από το αλλοτριωτικό, εκμεταλλευτικό, καταπιεστικό και ολοκληρωτικό σύστημα.

Μέσα σε αυτό το γενικότερο πλαίσιο της θεμελιακά και αναπόφευκτα απαισιόδοξης προβληματικής, την οποία παρ' όλα αυτά, επιζητώντας πάντοτε τη «ματιά στο απόμερο, το μίσος για το τετριμμένο¹⁷», προσπαθούμε να εμβαθύνουμε, να επεκτείνουμε και να συστηματοποιήσουμε στη συνέχεια, προτείνουμε έναν νέο μοντερνισμό, τον **μοντερνισμό** της εποχής της **μεταπαγκοσμιοποίησης**, ή διαφορετικά, μια **νέα ανθρωπολογία** υπό σύλληψη-συγκρότηση, προσκαλώντας, εκτός από τους φίλους και συνεργάτες ερευνητές και τους φίλους καλλιτέχνες να στρατευθούν προς αυτή την κατεύθυνση, «αφήνοντας πίσω τους τον παλιό γερασμένο» (Μαρξ) και «ξεπεσμένο κόσμο» (Λούκατς). Συγχρόνως η μοντερνιστική πάντοτε πρακτική του *work in progress* μέσα και στο γενικότερο πλαίσιο της σύγχρονης εκ των πραγμάτων πολύπλοκης και εκτεταμένης κριτικής θεωρίας, καθώς και μέσα στο νέο θεωρητικό πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, με κεντρική την ιδέα της συνθετότητας (*complexité*) ή της πολυπλοκότητας, με σταθερές βέβαια πάντοτε τις αρχές της διαλεκτικής και της κριτικής φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, επιβάλλει μια συστηματικότερη και σε βάθος επανάγνωση της ιστορίας του ανθρώπινου πνεύματος, όπως έλεγε και ο Λούκατς στη Θεωρία του μυθιστορήματος¹⁸, με στόχο τη σύλληψη μερικών νέων συνενώσεων (*constellations*), όπως θα έλεγε και ο Χορκχάιμερ¹⁹, και μερικών νέων θεωρητικών ανασυ-

γκροτήσεων. Σε κάθε περίπτωση, η έντονη σημερινή κρίση, που (για να θυμηθούμε και τον Γκράμσι) συνιστά πάντοτε και μια κριτική κατάσταση, θέτει αυτό το μεγαλεπήβολο όσο και προκλητικό καθήκον: Η σύγχρονη κρίση επιβάλλει την ανάγκη μιας σύγχρονης κριτικής θεωρίας, ανανεωμένης, σύνθετης και κυρίως ριζοσπαστικής, με βασικό στόχο την προετοιμασία, τη στόχευση του ξεπεράσματός της, με όρους απελευθέρωσης και χειραφέτησης της κοινωνίας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της σύγχρονης κριτικής και μετακριτικής προβληματικής που προσπαθούμε να αναπτύξουμε εδώ, λαμβάνουμε υπόψη όλα τα μεγάλα σύγχρονα κινήματα, και κυρίως αυτό της *altermondialisation* της δεκαετίας 1990-2000, και στη συνέχεια το πρόσφατο παγκόσμιο κίνημα των αγανακτισμένων. Πρέπει όμως ακόμη παρ'άλλα, από θεωρητικής και επιστημονικής άποψης, να αναπτυχθεί υποχρεωτικά μία νέα θεωρητικοποίηση με βάση τα τελευταία, ακόμη και τα πιο πρόσφατα νέα ιδεολογικά και πολιτισμικά δεδομένα, υπό την οπτική μιας συστηματικής διαλεκτικής προσπάθειας καταγραφής και ανάλυσης των κοινωνικών, μεθοδολογικών, ιδεολογικών και πολιτισμικών δυναμικών, ακόμη και προοπτικών των κοινωνιών του ύστερου καπιταλισμού-σε κρίση. Από την άλλη, αποπειρόμαστε επίσης μια κριτική επανατοποθέτηση μερικών θεωρητικών και φιλοσοφικών ζητημάτων, όπως η αλλοτρίωση, η πραγματοποίηση, ο τεχνολογισμός, η κρίση του λόγου, το μοντέρνο φαινόμενο, η κοινωνική διαίρεση της εργασίας, η διαρκής και, σήμερα, όλο και περισσότερο βίαιη αναδιάρθρωση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, η κοινωνική πράξη, ο άνθρωπος και η ανάγκη αναγέννησης του ανθρωπισμού. Οι αναφορές στους Μαρξ, Γκράμσι, Λούκατς, Γκολντμάν, στους φιλόσοφους της Σχολής της Φρανκφούρτης, στον Παπαϊωάννου, στον Γκορζ, στον Βανεγκέμ κ.ά. είναι σταθερές, όπως είναι ευδιάκριτη η πολύ ισχυρή γενικότερα επίδραση της διδασκαλίας και των καθηγητών μας, *François Châtelet, Olivier Revault d'Allonnes, Henri Lefebvre*.

Τέλος, παρά τις φοβερές σύγχρονες αντιξοότητες, προσπαθούμε μέσα από τη μέχρι σήμερα προσπάθειά μας της συστηματικής διαπραγμάτευσης μερικών κρίσιμων θεμάτων αισθητικής, όπως ο μοντερνισμός, ο μεταμοντερνισμός, η μετα-αισθητική, η πρωτοπορία, η κριτική του μοντερνισμού, καθώς και μέσα από τη συστηματική παράθεση και αναφορά των κριτικών θέσεων και των αρνητικών και κριτικών αναλύσεων κυρίως του Αντόρνο και του Μαρκουζέ, να επιχειρήσουμε μια σύνθεση μεταξύ της αισθητικής, της κοινωνικής θεωρίας και της νεότερης καλλιτεχνικής πρακτικής, προς μια γενικότερη θεωρητικοποίηση με καθολικές προθέσεις, προς την ανασυγκρότηση της χαμένης, της διαλυμένης (από την «πρόοδο» και τη σύμφυτή της απύθμενη αλλοτρίωση) ολότητας-άνθρωπος. Πάντοτε εξάλλου είναι επίκαιρη η φράση του Ρεμπώ: «Πρέπει να είμαστε απόλυτα μοντέρνοι».

Το ιστορικό αυτό καθήκον της αναγέννησης του ανθρωπισμού με σύγχρονους όρους αποκτά επείγοντα χαρακτήρα. Αν δεν «επανανθρωποποιηθεί ο άνθρωπος», για να θυμηθούμε πάλι τον Μαρξ, με σύγχρονους όρους, ένας άνθρωπος χαμένος και διαλυμένος από την κρίση, μετά την τεχνητή ευμάρεια –στα όρια της αποχαύνωσης– της αμέσως προηγούμενης παγκοσμιοποιημένης κατάστασης, δεν έχει νόημα η όποια προσπάθεια.

Και το καθήκον αυτό εναπομένει να το επωμιστούν δυστυχώς οι όλο και λιγότεροι εναπομείναντες ζωντανοί, οι διασωθέντες (οι *rescapés*) από το ολικό ναυάγιο της παγκοσμιοποίησης. Η αναγκαία πλέον συνολική ανατροπή του συστήματος που επέρχεται ως ιστορική αναγκαιότητα, αλλά και συνάμα ως ιστορικό καθήκον, θα αφορά δυστυχώς μόνον τους τότε επιζώντες από τη σύγχρονη άνευ προηγούμενου νεοβάρβαρη κοινωνική και οικονομική λαίλαπα, το σύγχρονο, ειρηνικό κατά τα άλλα, γενικευμένο οικονομικό κρεματόριο που έχουν δημιουργήσει οι ύαινες των αγορών. Το ύψιστο καθήκον έτσι της συνειδητής αναγέννησης του ανθρωπισμού, του μαχόμενου ανθρωπισμού, είναι το μόνο που έχει πλέον νόημα, στον βαθμό που μόνον έτσι υπάρχει περίπτωση να σωθεί, να επιβιώσει –όση κοινωνία επιβιώσει– από τον πόλεμο που της έχει εξαπολύσει η αδίστακτη, η αιμοβόρα χούντα των αγορών, η εγκληματική γενικότερα χρηματοοικονομία. Μετά την αντι-ανθρωπιστική μακρά, δυστυχώς, νύχτα του στρουκτουραλισμού, του οντολογισμού, του μετα-μοντερνισμού και των νεοφιλελεύθερων και νεοσυντηρητικών κλώνων τους, δεν απομένει παρά μία νέα ανθρωπιστική αναγέννηση, ως μόνη σωτηρία για τη μαχόμενη, τη σκεπτόμενη και αντιστεκόμενη κοινωνία, και αυτό σε εξαιρετικά δύσκολη και κρίσιμη συγκυρία. Ο Μαρξ είχε πει την περίφημη φράση ότι η κοινωνία, σε περιόδους δύσκολες και μεγάλης κρίσης, επανέρχεται στους προηγούμενους ήρωές της: στην προκειμένη περίπτωση στον Τσε, τον Ρ. Νούτσκε, τον Καρβάλιο, τον Άρη, κ.ά., οπλίζεται με πίστη από τα παραδείγματά τους, και προχωρά μπροστά, προς νέες κατακτήσεις, νέα τινάγματα, αποπειρώμενη νέες προσπάθειες απελευθέρωσης, ξεπερνώντας έτσι τη μεψιμοιρία που της επιβάλλει ή της καλλιεργεί έντεχνα το σύστημα. Έτσι κι εμείς σήμερα, συγκροτώντας μετακριτικά σκεπτόμενοι τη Νέα ανθρωπολογία, θα πρέπει να αποπειραθούμε το μεγάλο άλμα προς τα εμπρός: προς την **απελευθέρωση** και τη **χειραφέτηση**.

Β. Φιοραβάντες
19-9-2015

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. και *Προς τη Νέα ανθρωπολογία* (συλλ., επιστ. επ. Β. Φιοραβάντες), Αρμός.
2. Το θέμα αυτό της εφημερότητας, η διαλεκτική διαπραγμάτευση του οποίου δεν είναι δυστυχώς πολύ διαδεδομένη παρά την εξαιρετική σημασία της, έχουμε προσεγγίσει στο *Θεωρία πολιτισμού*, τ. 1, Ψηφίδα.
3. Εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη
4. Βλ. Β. Φιοραβάντες, *Κοινωνική θεωρία και αισθητική*, Αρμός, μέρος πρώτο.
5. Βλ. Β. Φιοραβάντες, *Θεωρία πολιτισμού*, Ψηφίδα, τ. 1, κεφ. «Αντι-ιδεολογικές διαμεσολαβήσεις...», σσ. 59-124.
6. *Ibid.*
7. Βλ. Κ. Μαρξ – Φ. Ένγκελς, *Η Γερμανική ιδεολογία*, Gutenberg, τ. 2.

8. Βλ. M. Horkheimer, *Crépuscules*, Payot.
9. *Ibid.*, σημ. 7.
10. Βλ. το πασίγνωστο απόσπασμα, πλην όμως άκρως επίκαιρο πάλι σήμερα, από τον Πρόλογο της *Κριτικής της πολιτικής οικονομίας*, Θεμέλιο.
11. Βλ. H. Marcuse, *Raison et révolution*, Minuit.
12. Βλ. M. Horkheimer – Th. Adorno, *Dialectique de la raison*, Gallimard, M. Horkheimer, *L'éclipse de la raison*, Gallimard. Τα κρίσιμα αυτά θέματα τα έχουμε αναλύσει λεπτομερώς στο *Κοινωνική θεωρία και αισθητική*, Αρμός, και *Θεωρία πολιτισμού*, τ. Ι, Ψηφίδα.
13. Βλ. Th. Adorno, *Théorie esthétique*, Klincksieck και Β. Φιοραβάντες, *Κοινωνική θεωρία και αισθητική*, Αρμός.
14. *Ibid.*, σημ. 7.
15. Βλ. *Η διαλεκτική της άρνησης* (συλλ.), Στοχαστής.
16. Βλ. Th. Adorno, *Dialectique négative*, Payot.
17. Th. Adorno, *Αισθητική θεωρία*, Αλεξάνδρεια, σ. 142.
18. Εκδ. Θεμέλιο.
19. Μ. Χορκχάμερ, *Παραδοσιακή και κριτική θεωρία*, Έρασμος.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑ-ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η τέχνη ασκεί αυτόματα κριτική στο κατεστραμμένο
μέσω της ίδιας εναλλακτικής μορφής ύπαρξης,
όχι ασκώντας κραυγαλέα κριτική σε αυτό.

Αντόρνο

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΤΕΧΝΗ. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑΣ

Η μοντέρνα τέχνη, ιστορική και νεότερη, με βάση τη θεωρητικοποίηση του Χάμπερμας¹, ήταν μία προσπάθεια ορθολογικής πρακτικής, ακόμη δε και συγκρότησης ορθολογικότητων. Οι ορθολογικότητες² αυτές στη σύνθεση και την ολότητά τους συγκροτούν μία σφαιρικότερη³ δομή ή ορθολογικότητα. Ο λόγος έτσι της μοντέρνας τέχνης, ο οποίος συντίθεται μέσω των πολλών και διαφορετικών πρωτοπόρων καλλιτεχνικών πρακτικών των μεγάλων καλλιτεχνών και των αντίστοιχα πρωτοπόρων ρευμάτων, είναι μία αντιτιθέμενη οντότητα στον ανορθολογισμό⁴ του συστήματος, και συγχρόνως μία απάντηση σ' αυτόν. Ο διακαλλιτεχνικός, ο διαθεματικός, ακόμη και ο διαπολιτισμικός διάλογος μεταξύ των καλλιτεχνών της μοντέρνας τέχνης και των επιστημόνων, με προεξέχουσα την περίπτωση της Ρώσικης πρωτοπορίας, αποκτά ένα εξαιρετικό ενδιαφέρον, εμπλουτίζοντας και εμβαθύνοντας την προβληματική της ορθολογικότητας, ακόμη και επεκτείνοντάς την σε νέα και άγνωστα μέχρι τότε πεδία.

Οι πειραματισμοί των μεγάλων καλλιτεχνών και οι καινοτομίες τους, αβέβαιες στην αρχή και σε αντίθεση με τη γραμμικότητα της εξέλιξης της τέχνης, από την Αναγέννηση μέχρι τον Πικάσο, άνοιξαν νέα πεδία προβληματικής και γνώσης του επιστητού. Χωρίς αφετηριακά να έχουν κάποια σχέση με τις νέες ορθολογικότητες που συγκροτήθηκαν στη συνέχεια, αποδείχθηκαν ότι ήταν η μεγάλη συνεισφορά στην τέχνη και στον λόγο στον 20^ο αιώνα. Ας σκεφθούμε τι θα ήταν ο 20^{ος} αι. χωρίς τον Πικάσο, τον Μάλεβιτς, τον Καντίνσκυ, τον Κλε, τον Μόντριαν, τον Τάτλιν, τον Μπρανκούζι, τον Τζιακομέττι, τον Πόλλοκ και τους άλλους μεγάλους καλλιτέχνες της πρωτοπορίας⁵.

Παράλληλα με αυτή την κίνηση της μοντέρνας τέχνης υπήρξε μία άλλη κίνηση, εξίσου σημαντική, αν και αφετηριακά διαφορετική ή και αντίθετη. Πρόκειται για τις τάσεις αντιτέχνης: Ντυσάν, Αρτώ, Μπούς, την πιθανολογική τέχνη του Κέιτζ κ.τ.λ. Και αυτή η κίνηση εφηύρε και προώθησε νέες ορθολογικότητες, ή μία νέα μεγάλη ορθολογικότητα αντίθετη με την προηγούμενη, αλλά ορθολογικότητα και αυτή.

Υπήρξε βέβαια και μία τρίτη τάση, όχι όμως λιγότερο σημαντική, εκπροσωπούμενη κυρίως από τον Πικαμπιά, ο οποίος στόχευε συστηματικά στη σύνθεση των αισθητικών και καλλιτεχνικών τάσεων της μοντέρνας τέχνης. Μια παρόμοια τέτοια τάση εμφανίστηκε μεταγενέστερα από την COBRA* στη δεκαετία του 1950. Η μοντέρνα τέχνη ήταν μία σύνθετη, ακόμη και πολύπλοκη κατάσταση με κύριο χαρακτηριστικό την *πολυμορφία* των τάσεων και των ρευμάτων.

---

* Το κίνημα COBRA ήταν το τελευταίο ίσως μεγάλο και συγκροτημένο μοντέρνο κίνημα (1945-52) της νεότερης τέχνης, με πολύ σημαντικές εισφορές, με ιδιομορφίες, ιδιαιτερότητες κ.ά. Το παρουσιάσαμε σε διάλεξη μας στην Γκαλερί 47π με την ευκαιρία μίας έκθεσης πολλαπλών έργων του κινήματος σε συνεργασία με την γκαλερί Lelong, το 2006.

Σήμερα, εποχή της παγκοσμιοποίησης, που δεν υπάρχουν τάσεις και ρεύματα, δεν είναι προς το παρόν τουλάχιστον πρόσφορο το έδαφος για τη δημιουργία και ανάδειξη νέων μοντέρνων ρευμάτων. Για τον λόγο αυτόν επιστημολογικά και μεθοδολογικά προέχει η εργασία σε διεπιστημονικό, διακαλλιτεχνικό, διαπολιτισμικό και διαθεματικό επίπεδο, υπερβαίνοντας διαλεκτικά τις ασυνέχειες και τις αντινομίες, ακόμη αναπτύσσοντας και εμβαθύνοντας συστηματικά την πολυμορφία ως συνθεσιακή κατάσταση και έννοια.

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να κάνουμε ακόμη μερικές επισημάνσεις:

Θα πρέπει να γίνει προσπάθεια για συστηματική θεωρητική διερεύνηση και εμβάθυνση κυρίως πάνω στις έννοιες λόγος, μοντέρνα τέχνη, μοντέρνο σχέδιο, πολυμορφία⁶. Να αναφερθούμε δηλαδή στη διαδικασία γένεσης του λόγου, στην κρίση του λόγου που εμφανίστηκε στα νεότερα χρόνια, στην κριτική του λόγου που ανέπτυξε η σχολή της Φρανκφούρτης και την παράλληλη διαδικασία των επιστημονικών και επιστημολογικών επαναστάσεων των νεότερων χρόνων, και κυρίως στον 20^ο αι. Παράλληλα να διερευνήσουμε τις συνθήκες εμφάνισης της μοντέρνας τέχνης στις αρχές του 20^{ου} αι. και την πορεία της προς την αφαίρεση και την υπέρβαση του πραγματικού.

Στη συνέχεια θα πρέπει ν' αναφερθούμε στις καλλιτεχνικές και τις αισθητικές εμπειρίες της πρωτοπορίας και στις απαντήσεις που έδωσαν στη συνειδητοποίηση της κρίσης του λόγου, αλλά και στη συστηματική και εκ των έσω διερεύνηση της διαδικασίας μορφολογικών ανασυγκροτήσεων που εισηγήθηκε η μοντέρνα τέχνη μέχρι να φθάσουμε στην πολυμορφία.

Τέλος, ένα άλλο σημαντικό θέμα είναι η από κοντά διερεύνηση της αλληλεπίδρασης των εικαστικών τεχνών με τις άλλες τέχνες: θέατρο, μουσική, φωτογραφία, σινεμά, και τις επιστήμες: νεότερα μαθηματικά, φυσική, κ.ά. Η έννοια της πολυμορφίας έχει πλέον ξεπεράσει το κέντρο βάρους της προβληματικής περί πλαστικότητας⁷ που ήταν η καθοριστική στην εποχή του Πικάσο και την έχει μεταθέσει σ' ένα πολυσύνθετο και πολύπλοκο μοντέλο καλλιτεχνικής πρακτικής χωρίς σαφείς και μοναδικές αναφορές σ' ένα συγκεκριμένο μοντέλο καλλιτεχνικής πρακτικής. Η ανάδειξη του *concept** (έννοιας) μέσα από αυτή τη διαδικασία είναι πρωταρχικής σημασίας. Το σύγχρονο *concept* είναι πλέον επίσης πολυσύνθετο και πολύπλοκο ή ακόμη και διαθεματικό⁸-διακαλλιτεχνικό, και οπωσδήποτε αντιθετικό και αβέβαιο, δηλαδή εμπεριέχει δομικά την αβεβαιότητα του συστήματος, την αβεβαιότητα της εξέλιξής του. Η διαπολιτισμικότητα, επιπλέον, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και η πολυμορφία αποκτούν πρόσθετο ενδιαφέρον προς την κατεύθυνση του ξεπεράσματος της τάσης προς την ομογενοποίηση που επιβάλλει εμμενώς το σύστημα. Έτσι συναντούνται η εσωτερική πορεία της τέχνης προς την πολυμορφία και το *concept*, και η εξωτερική ανάγκη συνειδητοποίησης της μονοδι-

* Για τη σημασία της Conceptual Art βλ. και Χρ. Μήτρακα, «Το ιδεολογικό και το κοινωνικό στοιχείο των ρευμάτων του ύστερου μοντερνισμού: Minimal Art, Conceptual Art, Arte povera», στο συλλ. *Νέα Ανθρωπολογία και Μοντέρνα Τέχνη* (συλλ. εκδ., επιστ. επ. Β. Φ.), Ζήτη, σσ. 273-278, και τη διπλωματική της ίδιας για τον τίτλο Π.Μ.Σ. του Π.Τ.Δ.Ε. του Παν/μίου Αιγαίου (Επ. Υπ. Β. Φ.), καθώς και άλλα σημεία αυτής της εργασίας.

αστατοποίησης⁹ που επιβάλλει η παγκοσμιοποίηση. Με την έννοια αυτή, θα πρέπει να επιχειρηθεί μια προσέγγιση¹⁰ που θα επικεντρώνεται στην έννοια της διαθεματικότητας (transdisciplinarité) και στην έννοια της πολυμορφίας. Ακόμη –έστω και έμμεσα– θα πρέπει να διαμορφώσουμε μία πρόταση για την καλλιτεχνική παιδεία και εκπαίδευση, θέμα το οποίο βρισκόταν στο επίκεντρο της Ρώσικης πρωτοπορίας και του Μπαουχάου, αλλά που στην πορεία ατόνησε αισθητά, ξεπέφτοντας λίγο πολύ σε παραδοσιακές μεθόδους. Η θεωρία όμως της πολυπλοκότητας σήμερα επιβάλλει μία θεωρητική ανασυγκρότηση και σ' αυτό το επίπεδο¹¹ προς νέες και πολύμορφες τάσεις, καταστάσεις, δομές.